

Szabó Beáta

Észak-Alföld régió szociális helyzetének elemzése

A régió fő jellemzői szociális szempontból

A régió sajátossága, hogy a szociális ellátórendszer kiépítése szempontjából optimális lakosságszámú és nagyságú települések alkotják. Problémát jelent, hogy bár magas a városodottság foka, a városok területi fejlesztésben játszott szerepe nagyon változó. Túlsúlyban vannak a központi funkcióval nem rendelkező városi jogállású települések, melyeknek nincs fejlődésgeneráló hatásuk.

Számos külső (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye aprófalvas, ukrán-román határ menti területein) és belső (Közép-Tiszavidéken, Tiszántúlon) perifériás település található a régióban, melyeknek kedvezőtlenek a közlekedési adottságaik.

A szociális ellátórendszer kiépítésében a települések zárványjellege is súlyos problémát jelent, különösen azért, mert ezek a területek a társadalmi kirekesztődéssel sújtottak. A rendszerváltozás után a gazdasági struktúraváltás következtében az itt élők tömegesen veszítették el munkahelyüket, sokan kiestek az oktatási, egészségügyi és szociális ellátórendszerből.

A népesség összetételében Magyarországon belül az Észak-Alföldön a legmagasabb a roma lakosság aránya (különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében), akiket a szegénységi tényezők közül a települési és az etnikai hátrányok egyaránt érintenek.

Az előző jellemzőkkel összefüggésben ezen perifériális területeken élők szegénysége az országoshoz képest magas, melyre a szociális ellátórendszer nem minden esetben tud reflektálni: az ellátások elsősorban az idősekre koncentrálnak, a többi társadalmi csoportról való gondoskodás kisebb hangsúlyt kap. (A családsegítő szolgáltatások kiépítettsége alacsony, a fogyatékkal élő, hajléktalan emberek, pszichiátriai és szenvedélybetegek nappali, átmeneti és rehabilitációs intézményei részben, vagy egyes területeken teljes egészében hiányoznak a régióban).

A régió lakosságának iskolai végzettsége minden mutató esetében elmarad az országostól; itt a legmagasabb a nyolc általános iskolai osztályt sem végzettek száma az országban, annak ellenére, hogy az oktatás intézményrendszere megfelelően kiépült.

Észak-Alföld lakosságának egészségügyi helyzete szinte valamennyi dimenzióban jóval alatta marad az országos átlagnak, kiemelkedően magas a tbc-sek és az öngyilkosságok száma. Megfelelő prevenciós intézkedések foganatosítása és az intézményrendszer fejlesztése hiányában a lakosság egészségi állapotának javítása nélkül további romlás várható.

A foglalkoztatottsági struktúra kedvezőtlen, magas az inaktívak és az eltartottak aránya.

A rossz foglalkoztatottsági, iskolázottsági és egészségügyi helyzetet mutatja és annak következménye a segélyezettek kiemelkedően magas száma a régióban.

Társadalmi-gazdasági helyzetkép

Földrajzi helyzet, településszerkezet

Az észak-alföldi régió az ország második legnagyobb kiterjedésű régiója, az Alföld, mint nagytáj északkeleti harmadát foglalja magába, területe 17 729 km². A régiót Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye alkotja.

Az észak-alföldi régióban 389 település található, kétharmaduk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A régió az ország egyik legvárosodottabb területe, a települések közel egyhatoda város. Ugyanakkor a városok területi fejlődésben játszott szerepe térségenként változó. A régióban túlsúlyban vannak a városhierarchia alján lévő települések, ugyanakkor hiányoznak a középvárosok (az ország 25 ilyen városa közül egy, Jászberény található a régióban). A kisvárosok száma az országos átlagnak megfelel, viszont a városias jellegű és a központi funkciókkal nem rendelkező városi jogállású települések aránya jelentősen meghaladja az országos értéket. A községek átlagos népességszáma a következő: Hajdú-Biharban 2170 fő, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 2326 fő és Szabolcs-Szatmár-Bereg

megyében 1489 fő. Az 1774 fős régiós átlag az átlagos községi népességszám tekintetében Közép-Magyarország régió után a második legnagyobb hazánkban. Ez a szám jól mutatja az óriásfalvak dominanciáját a régióban. Az előző adatokból is kirajzolódik, hogy a régió két megyéjének – Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye – településszerkezete a szociális alapellátások szervezése szempontjából optimálisnak tekinthető.

A régiót 27 kistérség alkotja, ezek között – az országban egyedülként – nem található dinamikusan fejlődő térség.

Az Észak-Alföldön nagy kiterjedésű külső (a román és ukrán határ mentének aprófalvas területei) és belső (Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Közép-Tiszavidék) perifériás területek találhatók.

Demográfiai helyzet

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint a régió lakosainak száma 1 559 000 fő volt, a legnépesebb megye Szabolcs-Szatmár-Bereg, a legalacsonyabb népességszámot pedig Jász-Nagykun-Szolnok megyében találjuk.

Az Észak-Alföld születési és halálozási rátája kedvezőbb képet mutat, mint az ország többi régiójáé. Fontos azonban megjegyezni, hogy az 1000 lakosra jutó élve születések nagyobb aránya önmagában nem jelent előnyt a régiónak, hiszen a magas születésszámmal jellemezhető kistérségekben a legsúlyosabbak a társadalmi-gazdasági hátrányok. Ezeken a területeken számos esetben a mélyszegénység újratermelődésének lehetünk tanúi. A megyék és a kistérségek között azonban jelentős területi különbségek mutatkoznak a demográfiai mutatók alakulásában is. Az 1000 főre jutó élve születések száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmagasabb – ezen belül a Kisvárdai kistérségben, ahol 13,1 élve születés jut 1000 lakosra –, a halálozások száma pedig Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legtöbb, a megyei arány 13,9 fő/1000 lakos. Az 1990-2001-es időszakban a legnagyobb népességcsökkenés Jász-Nagykun-Szolnok megyében következett be.

Nagyarányú a régióból való elvándorlás: legjelentősebb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (2002-ben 25 167 fő), míg a legalacsonyabb mértékű Jász-Nagykun-Szolnok megyében (16.622 fő).

A népesség korstruktúrája a többi régióhoz képest kedvezőbb, hiszen jóval magasabb a fiatalok aránya, mint másutt az országban. A legfiatalabb korstruktúrájú megye Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, az idősek aránya pedig Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legmagasabb. Ugyanakkor a fiatalosabb népességszerkezet nem tekinthető egyértelműen pozitívumnak, mert a fiatalok és az időskorúak magas aránya miatt a munkaképes korú lakosság aránya alatta marad az országos átlagnak, mely komoly gazdasági hátrányokat eredményez hosszú távon a régió számára. A helyzetet tovább súlyosbítja a főként fiatal, képzett munkaerő elvándorlása.

Lakáshelyzet

Észak-Alföld régióban a lakások száma a 2001. évi népszámlálási adatok alapján 588 ezer volt, a legtöbb lakást Hajdú-Bihar megyében (212 ezer), a legkevesebbet pedig Jász-Nagykun-Szolnok megyében (168 ezer) találjuk. A régió lakásállománya komfortosság tekintetében jelentősen elmarad az országos átlagtól, továbbá az egészségtelen lakhatást eredményező komfort nélküli és szükséglakások aránya mintegy 10 százalékkal meghaladja az országos átlagot. A legkedvezőbb összetételű lakásállománnyal Hajdú-Bihar megye rendelkezik, a legkedvezőtlenebbel pedig Jász-Nagykun-Szolnok megye. Megyei bontásban az látható, hogy az összkomfortos lakások aránya Hajdú-Bihar megyében a legmagasabb: 48 százalék, és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legalacsonyabb: 33,7 százalék. A régió kistérségei közül a legtöbb ilyen komfortfokozatú lakást a Debreceni kistérségben találjuk (65,7 %), a legkevesebb összkomfortos lakással a Vásárosnaményi kistérség lakossága rendelkezik (20,4%) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A komfort nélküli lakások aránya regionális szinten 17,1 százalék, amely messze meghaladja a 10,9 százalékos országos átlagot. A szükség- és egyéb lakások aránya viszont megegyezik az országos átlaggal, amely 4 százalék volt a 2001. évi népszámlálás alkalmával. A legtöbb komfort nélküli és szükséglakás Jász-Nagykun-Szolnok megyében található (22,9%), a legkevesebb pedig Hajdú-Bihar megyében (18,7%). E két lakástípus tekintetében rosszabbak Észak-Alföld régió mutatói, mint Dél-Alföld régióé.

A régió elmaradottsága csaknem minden közmű-kategóriában nagyon jelentős az országos átlaghoz képest, szignifikáns területi különbségekkel egy-egy megyén belül is. Az adatok elemzése előtt feltételezhető volt, hogy mind a lakásállomány, mind a közművek terén Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lemaradása a legjelentősebb az országos átlaghoz képest, ezzel szemben az adatok azt tükrözik,

hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében van a legtöbb tennivaló az ilyen típusú infrastrukturális hátrányok leküzdése terén.

A háztartások összetétele is rendkívül kedvezőtlen a régióban. A régiót alkotó megyékben az egy-, a két- és a háromfős háztartások dominanciája a jellemző, ezek aránya nagyon közelít az országos átlaghoz. A négy és öt vagy annál több főt számláló családok aránya Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében magasabb, mint az országos átlag. Az egyfős háztartások aránya Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legmagasabb, mely jól tükrözi a megye előregedő korstruktúráját, az idős, egyedülálló emberek magas arányát. Kistérségi szinten a legtöbb egyfős háztartás a Debreceni kistérségben van (28,9%), a legkevesebb pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Baktalórántházai kistérségben (19,6%). Az öt vagy annál több fős háztartások aránya a Debreceni kistérségben a legkisebb (6,4%), a legmagasabb arány pedig a Kisvárdai kistérségben található (17,1%) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Az egy háztartásban élők gazdasági aktivitása befolyásolja leginkább a családok életminőségét. Az aktív foglalkoztatottak aránya országos viszonylatban rendkívül alacsony, az eltartottak aránya viszont meglehetősen magas, amely a gazdasági fellendülés legnagyobb akadályja jelenleg az észak-alföldi régióban. A háztartásban élő eltartottak aránya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmagasabb: 30,9 százalék, míg az országos átlag 26,6 százalék. (Mindhárom megye adatai meghaladják ezt az arányt.) A legtöbb eltartott a Hajdúhadházi kistérségben jut a háztartásokra, 33,9 százalék, a legkevesebb pedig a Mezőtúri kistérségben (27,1%) Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

Makrogazdasági folyamatok

Fejlettségi mutatói alapján Észak-Alföld régió az ország legelmaradottabb régiója. A régió gazdasági karakterét a mezőgazdaság határozza meg. A főfoglalkozásként mezőgazdasági termelést folytatók számának többszöröse azoké, akik kiegészítő tevékenységként végeznek mezőgazdasági munkát. Az Észak-Alföld iparszerkezete sajátos, melyet az országos ütemnél lassúbb fejlődés jellemez, és amelyet jelentősen befolyásolnak a régió természeti adottságai. Az egy lakosra jutó ipari beruházások értéke regionális szinten messze az országos átlag alatt marad. Jellemző a feldolgozóipar, valamint a kevésbé korszerű és versenyképes ágazatok túlsúlya. A régióban a szolgáltató szektor szerepe is jóval kisebb, mint az országban általában.

A 2001-es adatok szerint a régióban az ország GDP-jének mindössze 10,2 százaléka keletkezett, ennek aránya Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legkisebb, 2,9 százalék. Az egy főre jutó GDP tekintetében ennél jóval rosszabb a helyzet, az észak-magyarországi régióval együtt utolsó az észak-alföldi régió. A megyék tekintetében is markáns különbségek rajzolódnak ki, míg Hajdú-Bihar megye 13. a megyék rangsorában, addig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országos viszonylatban a legutolsó.

A régió lakosságának lemaradása a kereseteket illetően is jelentős országos viszonylatban. A fizikai dolgozók kereseti átlagai 10 000 Ft-tal, a szellemi foglalkoztatottaké közel 30 000 Ft-tal alacsonyabb, mint az országos átlag. Nemenként az átlagkereseteket vizsgálva az látható, hogy a férfiak átlagkeresete mindenütt magasabb, mint a nőké.

A legtöbb foglalkoztatott mindhárom megyében a szolgáltató szférában található, a legkevesebb munkavállaló a mezőgazdaságban dolgozik, ezek aránya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb, 6,2 százalék. A legnagyobb különbség ágazati bontásban az iparban jelentkezik, itt a munkavállalók aránya csaknem 5 százalékkal alacsonyabb, mint az országos átlag.

A gazdasági aktivitást nemenkénti bontásban vizsgálva kitűnik, hogy a nők gazdasági aktivitása mindhárom megyében csaknem 12 százalékkal alacsonyabb, mint a férfiaké. A nem aktívak tekintetében sincs markáns eltérés az országos átlaghoz képest. A nem aktív nők aránya közel 20 százalékkal magasabb mindhárom észak-alföldi megyében, mint a férfiaké.

Az adófizetők aránya a lakónépesség százalékában Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legmagasabb, 41,3 százalék, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legkisebb, 36,2 százalék. Kistérségenként is jelentős különbségek tapasztalhatók e téren. A Szolnoki kistérségben a legmagasabb a régióban az adófizetők lakossághoz viszonyított aránya, 46,8 százalék, míg Hajdú-Bihar megyében a Hajdúhadházi kistérségben és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Nyírbátori kistérségben csak 31,8 százalék.

Mind az egyéni, mind a társas vállalkozások számát tekintve a régiók rangsorában Észak-Alföld régió a harmadik. A régió minden megyéjében a megyeközpont környéki kistérségben találjuk a legtöbb egyéni vállalkozást, míg a legkisebb vállalkozási hajlam a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben jelenik meg. A társas vállalkozások tekintetében ugyanez a tendencia figyelhető meg minden tekintetben.

A régió szociális helyzetét és a társadalmi kohéziót meghatározó körülmények

Területi folyamatok

Az Észak-alföldi régióban is - hasonlóan hazánk többi régiójához - a megyeszékhelyek környékén már az 1980-as években elindult a szuburbanizáció, amely az 1990-es évek közepétől kezdve egyre több kistérségre terjedt át. A szuburbanizációs folyamatok a régióban pozitívan értékelendők, hiszen a falvak többsége, ha közvetetten is, de részesedik a nagyvárosok gyorsabb fejlődése révén keletkezett előnyökből. A régióban minden lényeges települési funkció és az ezek ellátásához szükséges források a megyeszékhelyeken összpontosulnak. A megyeszékhelyek dominanciája különösen erős Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A legkevésbé fejlett térségek az ország- és megyehatárok közelében találhatók. A külső perifériához tartozó kistérségek a régióban a következők: Nyírbátori, Mátészalkai, Csengeri, Fehérgyarmati és Vásárosnaményi kistérség. A belső perifériát alkotó kistérségek is meglehetősen összefüggő területet alkotnak, ezek közé sorolhatjuk a Kunszentmártoni, Tiszafüredi, Püspökladányi, Polgári, Nagykállói és Tiszavasvári kistérségeket. A perifériák kialakulásában a zártság és a fejletlen közlekedési infrastruktúrából fakadó nehézkes megközelíthetőség játszik főszerepet.

Közlekedési adottságok, hozzáférési problémák

A régió közlekedése két fő tengelyre fűzhető fel, a vasúti közlekedésben a Budapest-Szolnok-Debrecen-Nyíregyháza-Záhony nemzetközi törzshálózati vasúti fővonalra, a közúti közlekedésben pedig a 4. számú főútra. A Megyei Közútkezelők adatai alapján a régióban 28 zsáktelepülés található, melyek megyei eloszlása a következő: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 11, Jász-Nagykun-Szolnok megye 10 és Hajdú-Bihar megye 7. Jelenleg a régió legnagyobb hányadát nem érintik a nagy nemzetközi útvonalak. A Tisza, mivel nem rendelkezik nemzetközi jogi státusszal, sem a nemzetközi vízi teherszállításban, sem a turizmusban nem hasznosítható.

A népesség egészségügyi helyzete

Észak-Alföld lakosságának egészségi állapota az egyik legkedvezőtlenebb az országban, hiszen csaknem minden vizsgált mutató tekintetében (születéskor várható élettartam, halálozások száma,

öngyilkosságok száma, tbc-s betegek aránya) az utolsók között áll a régiók rangsorában. A régió megyéi közül mind a férfiak, mind a nők esetében Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb a várható élettartam (66,43, illetve 75,65 év). A védőnők és körzeti ápolónők száma 1998-2002 között kismértékben nőtt a régióban. Ugyanakkor Észak-Alföld régióban jut a legtöbb lakos egy háziorvosra és házi gyermekorvosra az országban (1624 fő/házi- és gyermekorvos), emellett a 10 ezer lakosra jutó kórházi ágyszám (71,8 db/10 ezer lakos) tekintetében az utolsó helyen állt a régió. Mindezek miatt a régió egészségügyi intézményhálózata nem felkészült a többszörösen hátrányos helyzetből fakadó, egyre romló egészségi állapotban lévő népesség és az előregedő lakosság ellátására.

Iskolázottságra vonatkozó adatok

Annak ellenére, hogy az oktatási rendszer az egyik legkiépültebb az Észak-Alföldön, 2001-es népszámlálási adatok alapján a régió lakosságának iskolai végzettsége minden kategóriában elmarad az országos átlagtól. Különösen aggasztó a helyzet az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők arányát illetően, hiszen a régió 27 kistérségéből 22-ben mind a régiós, mind az országos átlagot meghaladja a 8 osztályt el nem végzettek aránya. A régión belül megfigyelhető Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lakosságának jelentős mértékű lemaradása mind a régiós, mind az országos adatokhoz képest. A legrosszabb mutatókkal a Nyírbátori, az Ibrány-Nagyhalászi, a Fehérgyarmati és a Csengeri kistérségek rendelkeznek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, melyekben a befejezetlen általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 30 százalék feletti. Ennek oka vélhetően az, hogy bár sok gyermek- és fiatalkorú él a megyében, közülük nagyon sok a mélyszegény, többszörösen kirekesztett családban élő, akik többszörösen hátrányos helyzetükből adódóan nem tanulnak tovább, és gyakran az általános iskolát sem fejezik be. Ezek között a családok között magas a roma lakosság aránya.

Továbbá látható, hogy a megyék központi kistérségeiben, illetve ezek vonzáskörzetéhez tartozó fejlettebb térségekben élők iskolai végzettségi szintje sokkal magasabb, mint a külső és belső perifériás települések lakóié. Egyetemi, főiskolai végzettséggel a régióban élők 9 százaléka rendelkezik, ami lényegesen, 3,1 százalékkal marad el az országos átlagtól annak ellenére, hogy a felsőoktatási intézmények száma magas, és az intézményrendszer kiépült. A legjobb mutatókkal Hajdú-Bihar megye rendelkezik (10,8%), a legrosszabb értékkel pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (7,6%). A régió kistérségei közül a legtöbben a Nyíregyházai, a Debreceni és a Szolnoki kistérségben szereztek

egyetemi, főiskolai végzettséget, a legkevesebben pedig a Hajdúhadházi kistérségben (3,7%) Hajdú-Bihar megyében és a Baktalórántházai kistérségben (3,8%) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Foglalkoztatottság

A régió foglalkoztatottsági struktúrája kedvezőtlen, hiszen a foglalkoztatottak aránya nagyon alacsony (1980 és 2001 között 44,7 százalékról 30 százalékra csökkent, és utolsó helyen állt a többi régióhoz viszonyítva). A régión belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye helyzete tekinthető a legkedvezőtlenebbnek: mindhárom vizsgált évben itt volt a legalacsonyabb a foglalkoztatottak aránya és az átlagkeresetek mértéke. Itt találhatók azok a kistérségek – 1980-ban és 1990-ben a Mátészalkai, 2001-ben pedig a Baktalórántházai és a Csengeri –, melyekben a legalacsonyabb volt a foglalkoztatási arány.

Ezzel szemben az eltartottak, az inaktívok és a munkanélküliek száma jóval meghaladja az országos átlagot. 2001-ben a munkanélküliek aránya kiugróan magas és egyben a 4,1 százalékos országos ráta több mint a duplája volt Hajdú-Bihar megye Polgári (9,7%), Jász-Nagykun-Szolnok megye Tiszafüredi (8,4%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Csengeri (8,0%) és Vásárosnaményi (8,0%) kistérségeiben. Elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kiugróan rossz a foglalkoztatási helyzet. Az eltartottak arányát 1980-2001 között vizsgálva megállapítható, hogy bár ez az arány a régióban 37,1 százalékról 30,5 százalékra csökkent, mégis az országos aránynál és a többi régió átlagánál jóval magasabb. A megyéken belül mindhárom évben Hajdú-Biharban a Hajdúhadházi, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Karcagi, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1980-ban és 2001-ben a Baktalórántházai, 1990-ben pedig a Nyírbátori kistérségben volt a legmagasabb az eltartottak aránya. Az inaktív keresők aránya a régióban jelentősen változott: amíg 1980-ban és 1990-ben az országos átlag alatt maradt, addig 2001-ben meghaladta az országos mértéket. (Az országos érték 1980-ban 20,6%, 1990-ben 25,6% és 2001-ben 32,4%.) A vizsgált három évben Hajdú-Bihar megyében a Berettyóújfalui kistérségben, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Kunszentmártoni, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig 1980 és 1990-ben a Vásárosnaményi, 2001-ben pedig a Csengeri kistérségben volt a legmagasabb az inaktív lakosok aránya.

Kirekesztődés

Szegénység, mélyszegénység által veszélyeztetett csoportok köre – régióspecifikus problémák mentén

Észak-Alföld régióban a mélyszegénység bizonyos kistérségekben drámai méreteket ölt. A mélyszegénység kialakulásáért a szakirodalom két úgynevezett kollektív faktort is felelőssé tesz (Szalai 2002), a települési hátrányt és az etnikai szegénységet. Az észak-alföldi régióban mindkét mélyszegénységet kiváltó ok az országos átlagnál sokkal intenzívebben nyomon követhető. A területi különbségek kialakulása Magyarországon két folyamat következménye: az egyik az erőltetett szocialista iparosítás, a másik pedig a határmenti régiók tudatos visszafejlesztése. Az első folyamat elsősorban az észak-magyarországi régió volt nehézipari körzeteiben létrejött depressziós térségek kialakulásában öltött testet, míg a határmente fejlődésének megakadályozása az észak-alföldi aprófalvak zárványtelepüléseinek lakók többségének kirekesztettségéért felelős. Az ezekben a térségekben elmaradt infrastrukturális fejlesztések a lakosság munkaerő-piaci helyzetét rendkívül negatívan befolyásolták, amely kihatással volt jövedelmi viszonyaikra, érdekérvényesítő képességükre és a társadalomba való integrációjukra is.

Mind a külső, mind a belső perifériákon – amelyek elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye aprófalvas határmenti kistérségeit, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Közép-Tiszavidéket és a Tiszántúl bizonyos térségeit foglalja magába – szinte lehetetlenné vált a mobilitás az ott élő lakosság számára az ingatlanok elértéktelenedése miatt.

A területi egyenlőtlenségek és a mélyszegénység kialakulásáért felelős másik kollektív faktor, az etnikai szegénység között Észak-Alföld régióban szoros összefüggés mutatható ki. Ebben a régióban él az ország egyik legkirekesztettebbnek tekinthető csoportja, az aprófalvas térségek roma lakossága. A rendszerváltás előtt az aktuális kormányok kényszerasszimilációs politikát folytattak a romákkal szemben, amelynek volt néhány pozitív következménye is. Az oktatás és a lakhatási viszonyok terén megindult felzárkózásuk a többségi társadalom tagjaihoz, a rendszerváltás azonban megtörte ezt a kedvező folyamatot (Szalai 2002).

Segélyezés

Az Észak-Alföld országon belüli hátrányos helyzetét mutatja, hogy a segélyezetttek számát tekintve az elsők között van a régió. A megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és azon belül a határmenti kistérségek (Vásárosnaményi, Fehérgyarmati és Csengeri kistérség) lemaradása szembetűnő. Ennek

okai, hogy a mélyszegénységben élő, sok esetben devianciáktól szenvedő családok száma magas, illetve ezen családok többsége a tömeges munkanélküliség és a kilátástalan élethelyzet miatt a passzív szociálpolitikai eszközökből való megélhetésre rendezkedett be. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez képest a másik két megye helyzete valamivel kedvezőbb, ami elsősorban a több munkalehetőségnek, a lakosság magasabb iskolai végzettségének, illetve jobb egészségi állapotának tudható be

Idősek szegénysége

A különböző nyugdíj és nyugdíjszerű ellátásban részesülők számát tekintve látható, hogy a vidéki régiók közül Észak-Alföldön részesülnek a legtöbben ilyen ellátásokban. Észak-Alföldön él továbbá a legtöbb időskorúak járadékában, hozzátartozói nyugdíjban részesülő lakos is. A vidéki régiók közül itt a legmagasabb a korbetöltött és a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma. Kiemelkedően magas a megváltozott munkaképességűek járadékában részesülők aránya, az egész országban ilyen juttatásban részesülők több mint egynegyede ebben a régióban él.

A nyugdíjak összege a régiós átlag alapján csaknem 5000 forinttal alacsonyabb, mint az országos átlag. A rokkantsági nyugdíjak esetében ez a különbség valamivel kevesebb, körülbelül 3000 Ft. A legtöbb ellátás összege ebben a régióban a legalacsonyabb az országban, tovább nehezítve az időskorúak megélhetését.

Az észak-alföldi régióban nagyon magas azok aránya is, akik korábban nem szereztek megfelelő szolgálati időt – például napszámosként dolgoztak –, ezért nem jogosultak az ellátásokra. Többségük rendkívül rossz körülmények között, súlyos nélkülözések közepette él. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a szociális alapellátások éppen azokban a főként aprófalvas, periférikus helyzetű kistérségekben a legfejletlenebbek, ahol az időskorúak kiszolgáltatott helyzetben, többnyire megromlott egészségi állapotban, magányosan élnek.

Gyermekszegénység

Észak-Alföld régióban, főként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében magas azon roma származású gyermekek aránya, akik a szülők tartós munkanélküli státusza miatt rendkívül kedvezőtlen körülmények között nevelkednek. Ezeknek a gyermekeknek háromnegyede inaktív családokban él, ahol a legalapvetőbb szükségletek kielégítése is nagyon nagy nehézséget jelent a szülőknek.

A gyermekszegénység mértékéről területi szinten átfogó képet ad a kiegészítő családi pótlékot igénybe vevők száma. A támogatottak számában minden régióban csökkenés következett be, ami nyilván a kedvezőtlen demográfiai folyamatok következménye. Kiemelkedő mértékű ez a csökkenés Jász-Nagykun-Szolnok megye Karcagi kistérségében, ahol négy év alatt 1117 fővel csökkent a támogatottak aránya. A támogatott családok számát tekintve kiemelkedően magas az észak-alföldi adat. Ha a támogatott családok arányát az összes családhoz képest vizsgáljuk, az látható, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében minden negyedik család támogatott, ami kétszerese az országos átlagnak. Ezek alapján nem meglepő, hogy a kiegészítő családi pótlék folyósítására felhasznált összeg az országban ebben a régióban a legnagyobb, az országos keret negyedét itt osztják ki.

Gyerekek veszélyeztetettsége

A rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban részesülők száma a vidéki régiók közül Észak-Alföld régióban a legmagasabb: 62 806 fő. A támogatásban részesülők aránya a 0-18 éves korosztályban viszont az országos átlag alatt marad, bár mindössze egy százalék a különbség. Az egy támogatott személyre jutó támogatási összeg a legalacsonyabb a régiók közül, 1620 Ft-tal marad az országos átlag alatt. A régiót alkotó megyék közül kiemelkedően magas a támogatott személyek száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, itt csaknem annyian kaptak támogatást, mint a másik két észak-alföldi megyében összesen. A területi gyermekvédelmi szakszolgálatoknál ebben a régióban van a legtöbb nyilvántartott gyermek. E gyermekek közel fele Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében él. A legtöbb utógondozott gyermeket is Szabolcsban találjuk. Országos szinten a legtöbb tartósan nevelt gyermek is ebben a régióban él, közülük a legtöbben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Egészségi állapotuk és életmódjuk miatt veszélyeztetett emberek

TBC-s megbetegedések

A nyilvántartott tbc-s betegek száma Észak-Alföld régióban a legmagasabb a vidéki régiók közül. A 10 000 lakosra jutó betegek száma is ebben a régióban a legnagyobb. Az aktív tbc-s betegek aránya is csaknem 10 százalékkal meghaladja az országos átlagot. Vélhetően ez a betegség az észak-alföldi régióban tovább nehezíti a mélyszegények, és ezen belül a romák munkanélküli létből való kikerülését.

Kábítószer-fogyasztás

A KSH adatai szerint a régióban a regisztrált kábítószer-fogyasztók száma 907 fő, ami nyilván messze nem a valós helyzetet tükrözi. Az adatok szerint Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kétszer annyi drogfogyasztó él, mint Jász-Nagykun-Szolnok megyében. A 10 000 lakosra jutó drogfogyasztók aránya fele az országos átlagnak e két megyében, Jász-Nagykun-Szolnokban pedig a harmada. A legtöbb új fogyasztót Hajdú-Bihar megyében regisztrálták.

Felnőtt és fiatalkorú bűnözés

Az ismertté vált bűnelkövetők száma 1997-2001 között minden vizsgált évben Észak-Alföld régióban volt a legmagasabb. Megyei bontásban szembetűnő, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez képest több mint 3000-rel több bűnelkövető vált ismertté 1997-ben. Megfigyelhető, hogy a vizsgált négy év alatt öt százalékkal csökkent a bűnelkövetők száma. Sajnos nem lehet tudni a csökkenés okát, így továbbra is kérdés marad, hogy valójában a bűnözés esett-e vissza, vagy a rendőrség volt kevésbé hatékony a bűnesetek felderítésében.

1997-ben a vidéki régiók közül Észak-Alföldön vált ismertté a legtöbb fiatalkorú bűnelkövető. A felnőtt korú bűnelkövetők számában bekövetkezett csökkenéshez képest nagyon jelentős, csaknem 15 százalékos visszaesés következett be az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők számában. Ebben az esetben sincs információ a jelenség okairól, de ekkora csökkenésnél már feltételezhető, hogy maga a fiatalkori bűnözés mérséklődött.

Alkoholizmus

A pszichiátriai és addiktológiai gondozókban nyilvántartott alkoholisták száma 1998 és 2002 között – az országos tendenciához hasonlóan – csökkent. Ennek legfőbb oka az intézményrendszer hiányosságából adódik. Emellett okként szolgálhat az, hogy a nagyvárosi fiatalok körében egyre könnyebb a hozzáférés az ún. light drogokhoz. Természetesen a gondozóintézetek nyilvántartása csak hozzávetőleges képet tud adni az alkoholfüggő betegek számáról, hiszen valós számuk ennél lényegesen több.

Romák

Észak-Alföld régióban különösen súlyos méreteket ölt a tartósan munkanélküli, alacsony iskolai végzettségű cigány származású munkavállalók aránya. Észak-Magyarország régió mellett ez a másik

olyan régió, ahol a rendszerváltás következtében emberek százezrei váltak munkanélkülivé. A gazdasági struktúraváltás következtében főként olyan munkahelyek szűntek meg, amelyek nagy számban foglalkoztattak alacsony iskolai végzettségű roma munkavállalókat is. A magyarországi roma emberek helyzete munkaerőpiaci szempontból halmozottan hátrányosnak tekinthető. Az alacsony iskolai végzettségű, szakképzettséggel nem rendelkező cigány emberek számára az elsődleges munkaerőpiacon való munkahelyszerzés főként a hátrányos helyzetű régiókban szinte teljes mértékben lehetetlen, ezek a munkavállalók még alkalmi munkához is nehezen jutnak. A foglalkoztatási szintjük csaknem fele, munkanélküliségi rátájuk három-ötszöröse, az egy főre jutó eltartottak aránya körülbelül háromszorosa a nem cigány lakosságénak. A cigány munkavállalók munkaerő-piaci reintegrációját nehezíti a munkáltatók diszkriminatív, előítéletes attitűdje.

Területi és társadalmi kirekesztődés

Mindhárom megyében találhatók olyan kistérségek, amelyek társadalmi-gazdasági mutatóik alapján belső perifériaként nevesíthetők. E térségek lakóinak munkaerőpiaci helyzete meglehetősen problematikus. Ők elsősorban mezőgazdasági foglalkoztatottak voltak, főként olyan településeken, ahol a helyi termelőszövetkezet volt az egyetlen foglalkoztató. A rendszerváltást követően a magyar agrártermelés is válságba került, aminek eredményeként a termelőszövetkezetek legnagyobb hányada tönkrement, így a belső periférián élők tízezrei váltak egyik napról a másikra munkanélkülivé. Ezeknek a munkavállalóknak az átképzése is meglehetősen problematikus, hiszen sokan közülük már életkorukból fakadóan sem igen alkalmasak az átképzésekben való részvételre, legtöbbjük negatívan viszonyul az ilyen kezdeményezésekhez. Másrészt túlnyomórészt általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, ami ma már az elsődleges munkaerőpiacon való érvényesülést nehezíti számukra. A belső perifériális helyzet kialakulásában nagy szerepe van e települések földrajzi elhelyezkedésének. E térségek jellemzői, hogy a közlekedési infrastruktúra, ezen belül a közút- és vasúthálózat rendkívül fejletlen, amely akadályát képezi annak, hogy a működő tőke rátaláljon ezekre a térségekre, és új munkahelyek teremthetők. Gyakori e települések között a zsáktelepülés.

Észak-Alföld régió legrosszabb mutatókkal rendelkező kistérségei

Hajdú-Bihar megye	Jász-Nagykun-Szolnok megye	Szabolcs-Szatmár-Bere g megye
Berettyóújfalui Hajdúhadházi	Kunszentmártoni Tiszafüredi	Baktalórántházai Csengeri

Polgári	Fehérgyarmati
	Nagykállói
	Nyírbátori
	Vásárosnaményi

Fogyatékossgal élők

A vidéki régiók közül Észak-Alföld régióban él a legtöbb fogyatékossgal élő ember, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 92 156 fő. Ugyanez az adat 1990-ben 55 370 fő volt, tehát az elmúlt évtizedben csaknem megduplázódott a számuk. A megyéket tekintve a legtöbb fogyatékossgal élő személy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében él, 33 473 fő. Az országban a védett szervezetek száma 2002. évben 92 volt, a vidéki régiók közül Észak-Alföld régióban működik a legtöbb ilyen munkalehetőséget biztosító szervezet. A régióban lévő védett szervezetek több mint 50 százaléka Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. A célszervezetek esetében is hasonló tendenciák figyelhetők meg: Észak-Alföld régióban működik a legtöbb ilyen szervezet, a telephelyek és a foglalkoztatottak egynegyede is ebben a régióban található.

Veszélyeztetett lakhatás

A lakásfenntartási támogatás adatainak vizsgálata alapján látható, hogy számos más juttatáshoz és segélyhez hasonlóan, a vidéki régiók közül Észak-Alföld régióban él a legtöbb ezen támogatásban részesülő személy. Az viszont talán meglepő adat, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében többen kaptak ilyen támogatást, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, bár a különbség nem túl markáns. Jász-Nagykun-Szolnok megyén belül a központi kistérségben, valamint a mezővárosi kistérségben él a támogatottak közel 50 százaléka.

Településszerkezet – közigazgatás – szociális igazgatás, ellátás

Településszerkezet, településnagyság és közigazgatás kapcsolata

A régiót alkotó három megyéből Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye településstruktúrája meglehetősen sok hasonlóságot mutat, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településszerkezete jóval heterogénebb, hiszen szinte minden településtípus megtalálható benne. Hajdú-Bihar megyében a

települések 59, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 71, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 92 százaléka 5000 főnél kisebb lélekszámú. Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében az 1000-1999 fős, illetve a 2000-4999 fős településnagyság a legdominánsabb, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 229 település csaknem egyharmada aprófalu, tehát 500-999 fő közötti népességszám jellemzi.

Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a viszonylag nagy településekből álló településstruktúra következményeként a legtöbb önkormányzat önállóan biztosítja a szociálpolitikai feladatok ellátását. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső periferiát alkotó aprófalvas kistérségeiben a települések a szükséges források hiányában önerőből képtelenek a szociális alapellátások biztosítására, így gyakran a társulási formát alkalmazzák. A másik két megyében is találunk példát bizonyos ellátástípusok, főként a családsegítés és néhány esetben az étkeztetés társulási formában történő biztosítására, de ez leginkább a belső periferiákhoz tartozó kistérségekben, a kisebb lélekszámú települések esetében figyelhető meg.

Az aprófalvas térségekkel tarkított Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a települések közel egynegyedében falugondnoki szolgálat látja el a szociális alapellátási feladatokat, Hajdú-Bihar megyében pedig a 82 település egynegyedében működik falu-, illetve tanyagondnoki szolgálat. A településszerkezetből adódóan Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legritkább ez az ellátási forma.

Önkormányzati szociálpolitika

A települési és a megyei önkormányzatok feladatai közé tartozik a különböző szociális szolgáltatások megszervezése. Az önkormányzatok társulások formában, illetve ellátási szerződés keretében is nyújthatnak szociális alap- és szakellátásokat. A régióban 32 társulások formában működtetett ellátás található. Ez egyrészt pozitív, mert erősödnek a partnerségi kapcsolatok a települések között, és biztosított lesz az ellátás. Viszont a társulásban működtetett ellátásoknak negatív oldala is van: ahol sok település alkot egy társulást, ott az ellátás minősége veszélybe kerülhet. Főleg ezen ellátástípusnál okozhat problémát, ahol szükség van az odafigyelésre és a folyamatos kapcsolattartásra a kliensekkel. A szociális törvény alapján a törvényben meghatározott ellátásokat a helyi önkormányzatokkal kötött ellátási szerződés keretében a nem állami, illetve egyházi fenntartó is biztosíthatja. A régióban 29 ilyen szervezet biztosít ellátási szerződés formájában valamilyen szociális ellátást.

Szolgáltatástervezési koncepciók

A régió valamennyi megyéjében elkészült a megyei szociális szolgáltatástervezési koncepció (a dokumentum készítésekor a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei még tervezet volt), a megyei jogú városok közül pedig a szolnoki, a debreceni és a nyíregyházi.

A készítők a koncepció kidolgozásához több szervezet adatait is felhasználták, mindhárom megyében kérdőíves felmérést végeztek, és szorosan együttműködtek a szociális területen működő intézményekkel. A koncepciók tartalmi elemei megegyeznek, eltérések az egyes fejezetek kidolgozottságában, részletezésében találhatók. Egyes koncepciókban plusz elemként jelenik meg SWOT-elemzés (Jász-Nagykun-Szolnok megyei, illetve a Szolnok és Nyíregyháza városi koncepció), illetve a gyermekvédelmi rendszer bemutatása (Debrecen, Szolnok és Nyíregyháza városi, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei koncepció). A megyei koncepciók közül a Jász-Nagykun-Szolnok megyei és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistérségi szinten is jellemzi a szociális ellátórendszer állapotát.

Térségi-területi problémamegoldási módok

A régióban találunk példát olyan programokra, melynek célja egy-egy térség szociális helyzetének javítása, új szolgáltatások bevezetése: kistérségi válságkezelő programok, Jász-Nagykun-Szolnok megye Északi- és Déli-Tisza menti településeinek kistérségi szociális felzárkóztató programja (2003-2005.), a Bihari kistérség szociális szolgáltatásainak fejlesztését célzó operatív program, támogató szolgálat (Tiszaszentimre).

Ágazaton belüli, ágazatközi és szektorközi együttműködések

A különböző dimenziókban megvalósuló együttműködések formáinak és módszereinek bevezetésére és működtetésére kitűnő „terepet” biztosítanak a különböző partnerségben megvalósuló projektek. Az elsősorban szakmai fejlesztéseket szolgáló támogatási programok ösztönzik az együttműködést. Az alábbi projektek modellt kínálnak a szolgáltatások hatékonyságának fokozására: „Roma Közösségi és Információs Központ, „Kele”: a tartós bentlakásos szociális szakellátást biztosító intézmények keretei között élő értelmi és halmozottan sérült emberek részére nyújtott terápiás foglalkoztatás tárgyi és személyi feltételeinek optimális szintű biztosítása, „Társulás a minőségi idősgondozásért”, „Játékos” munkaerő-piaci reintegrációs Phare program, „Esélyt a nőknek” munkaerőpiaci program.

A régió szociális ellátórendszere

A szociális alap- és szakellátás

A régióban a települések többségében már működnek az idősek ellátását biztosító alapellátások: a házi segítségnyújtás és az étkeztetés. Ennek egyik oka a régióra jellemző elöregedés, a nyugdíjasok és az idősek magas aránya a lakosságon belül, aminek következtében az igénybevevők száma is megnőtt a régióban az elmúlt években. Az időseket ellátó alapellátási formák Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legkiépültebbek: a házi segítségnyújtás a települések 93 százalékában, az étkeztetés a települések 98 százalékában biztosított.

A házi segítségnyújtásban részesülők ellátásának javítását szolgálja a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás. E szolgáltatást jelenleg csak Jász-Nagykun-Szolnok megyében nem alkalmazzák. A családsegítő szolgáltatás kiépültsége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a leghiányosabb, a települések 31 százaléka működteti. Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a kiépültség 70 százalék feletti. A speciális alapellátási formák bevezetése egyre fontosabbá válik, és a szociális szakemberek a szolgáltatástervezési koncepciókban is nagy hangsúlyt fektetnek ezen ellátási formák kiépítésre, fejlesztésére.

A szakosított ellátások minden ellátotti csoport tekintetében fejlesztésre szorulnak a régióban. A legnagyobb hiányok a pszichiátriai és szenvedélybetegek, illetve a hajléktalan személyek ellátásában tapasztalhatók. Az időseket ellátó intézményrendszer az előzőeknél kiépítettebb, ugyanakkor a férőhelyek iránti igények is megnövekedtek.

Humánerőforrás, szakember-ellátottság

Humánerőforrás szempontból a szociális szféra helyzete az országos átlaghoz képest megfelelő. Súlyos problémát okozhat azonban a jövőben az a folyamat, amelynek tanúi lehetünk a régió megyéiben. Ennek fő sajátossága, hogy a leginkább rászoruló lakosság megfelelő számú és végzettségű szociális szakember hiányában ellátatlan marad a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben. Ezekben a térségekben minél előbb meg kell találni azt a motivációs eszköztárat, amellyel javítható a kistérségek szociális intézményeinek humán erőforrás helyzete.

Kistelepülések és/vagy tanyák, speciális adottságú települések szociális ellátása

Észak-Alföld régió településszerkezete meglehetősen heterogén, leginkább az óriásfalvak és mezővárosok dominanciájával jellemezhető. Azonban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több olyan, – főként külső perifériális helyzetű – kistérség van, amelyeket túlnyomórészt aprófalvak alkotnak. A régióban ezek azok a térségek, ahol számos település lakossága az 500 főt sem éri el, ezért ezekben a törpe-, illetve aprófalvakban túlnyomórészt falugondnokok biztosítják a szociális alapellátásokat a lakosság számára. Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében foltokban szintén találunk falu- és tanyagondnoki szolgálatot biztosító településeket, főként a belső perifériákhoz tartozó, de kiterjedt külterülettel rendelkező falvakban, illetve néhány zsáktelepülésen.

Önkéntesség

Számos példát találhatunk olyan szervezetekre, programokra, melyek feladatvégzésében fontos szerep jut az önkénteseknek: a régió több települése vesz részt a Kapu programban, szomszédsági önkéntesek tartanak fogadóórát saját otthonukban a környékükön élő lakók részére Debrecenben, illetve az Önkéntesek Hete programsorozat is megrendezésre kerül. A régióban számos olyan egyesületet, szervezetet találunk, melyek munkájukat önkéntes alapon végzik, és általában egy-egy csoport (fogyatékossgal élők, nagycsaládosok stb.) támogatására jönnek létre, pl.: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Értelmi Fogyatékosok Érdekvédelmi Egyesülete, „Mosolyvilág” Nagycsaládosok Debreceni Egyesülete. Az önkéntesek segítségére, aktív részvételére épül a Vöröskereszt szervezeteinek munkája is.

A szociális ellátórendszer helyzete ellátási területenként

Gyermekjólét, gyermekvédelem

A gyermekek szegénysége és veszélyeztetettsége Észak-Alföld régió egyik legjelentősebb szociálpolitikai problémája, és egyben a legnagyobb kihívás a szociális intézményrendszer számára. A vidéki régiók közül Észak-Alföld régióban a legmagasabb a gyermekjóléti szolgálatok hatáskörébe került gyermekek száma.

Közép-Magyarország régió után ebben a régióban találjuk a legtöbb védelembe vett gyermeket. Hajdú-Biharban a Berettyóújfalui, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Mezőtúri,

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a Tiszavasvári kistérségben a legmagasabb ezen gyermekek aránya. A veszélyeztetettség leggyakoribb oka a gyermekek egészséges nevelkedéséhez szükséges anyagiak hiánya, valamint a szülők alkoholizmusa.

A gyermekjóléti rendszer Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megyében küzd a legsúlyosabb hiátusokkal.

Napközbeni ellátás

A gyermekek napközbeni ellátása hiányos a régióban. Bár a bölcsődék száma más vidéki régiókhoz képest viszonylag magas, a területi megoszlásuk már korántsem ilyen kedvező: a bölcsődék csaknem fele a megyeszékhelyeken működik, míg a társadalmi-gazdasági szempontból legelmaradottabb kistérségekben egyáltalán nincs ilyen intézmény, tehát éppen ott, ahol a fentebb vázolt indokok alapján a legnagyobb szükség lenne rá.

A családi napközik és a házi gyermekfelügyeletok száma elenyésző.

Az óvodai csoportok száma 1998-2002 között lecsökkent, de a központi régió után még mindig itt volt a legmagasabb a számuk. 1998-ban az 59 838 férőhelyre 63 252 gyermeket íratnak be, tehát a gyermekek száma lényegesen meghaladta a férőhelyek számát. 2002-ben azonban az Észak-Alföldön 58 567 férőhelyre 57 850 beíratott gyerek jutott, azaz a férőhelyek kihasználatlanok maradtak. Ennek több oka lehet: egyrészt az óvodáskorú gyermekek (3-5 évesek) száma 1998-ról 2002-re 13 százalékkal csökkent a régióban, másrészt a munkanélküliségi ráta 1993-2003 között az országos átlagot meghaladta, így több munkanélküli szülő maradhatott otthon a gyermekkel. 1998-ban Közép-Magyarország után Észak-Alföld régióban íratnak be a legtöbb gyereket iskolai napközibe (65 550 főt), s a beíratottak száma 2002-re 8 százalékkal (70 798 főre) nőtt; legnagyobb mértékben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (14 százalékkal), a legkisebb arányban pedig Hajdú-Bihar megyében (1 százalékkal). A napközis gyermekek száma a központi kistérségekben a legtöbb.

Gyermekek átmeneti ellátása

A gyermekek átmeneti ellátása nem megfelelően kiépült a régióban, különösen a helyettes szülői gondozás és a gyermekek átmeneti otthonban való elhelyezése. Főleg a helyettes szülői hálózat kiépítésének hiánya jelent hátrányt, hiszen ennél az ellátási formánál a gyerekek családias környezetben, kisebb csoportban nevelkedhetnének addig, amíg a szülő újból vállalni nem tudja a gondozásukat.

Észak-Alföldön összesen 4 kistérségben működött gyermekek részére átmeneti otthon: Hajdú-Bihar megyében a Debreceni kistérségben, illetve 2003 októbere óta a Biharkeresztesi kistérségben (8 fős átmeneti otthon), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a Baktalórántházai és a Nyíregyházai kistérségben. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a következő településeken szükséges létrehozni gyermekek átmeneti otthonát: Szolnok, Jászberény, Karcag, Törökszentmiklós, Mezőtúr; Hajdú-Bihar megyében pedig Hajdúszoboszló és Hajdúböszörmény.

Az ellátásban részesült gyermekek száma a régióban 2002-ben összesen 81 fő volt.

Gyermekvédelmi szakellátások

A gyermekotthoni és a nevelőszülői ellátást összehasonlítva az látható, hogy a régióban több gyermeket helyeznek el gyermekotthonban, mint nevelőszülőnél, annak ellenére, hogy ez utóbbi esetben a gyermek családi környezetben, nem intézményi keretek közt nevelkedhetne.

Családvédelem, családsegítés

A családsegítő szolgálatokról megállapítható, hogy mind mennyiségi, mind minőségi szempontból ez a legkiforrotlanabb alapellátási forma a régióban. Ez az a szolgáltatás, amelyet a legkevésbé képesek önállóan működtetni az önkormányzatok, illetve ahol működik az ellátás, ott is számos aspektusból problematikusnak tekinthető. Régiószerte gyakori a családsegítés önkormányzati társulási formában történő biztosítása, amely egyrészt öröndetes, hiszen legalább a lakosság számára elérhető az ellátás, másrészt viszont megkérdőjelezi a szolgáltatás színvonalát. Szintén negatívum, és a súlyos humánerőforrás-problémákra utaló jelenség, hogy nagyon magas azon települések aránya, ahol a védőnő egy személyben látja el a gyerekjóléti, családsegítői és egészséggondozói feladatot is. Továbbá az egész régióban magas a fluktuáció a családsegítő szolgálatoknál.

Idősellátás

A régiót alkotó megyék közül Jász-Nagykun-Szolnok megyében 100 gyermekkorúra 84 idős ember jut, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 86, Hajdú-Biharban pedig 77 ez az arány. Mindhárom megyében emelkedett az egyedülálló idősök aránya. Az időskorúak ellátása a szociálpolitikai intézkedések között prioritást élvez mindhárom megyében, ennek köszönhetően – bár némely ponton problematikus működésű – kiépítettnek tekinthető az intézményrendszer. Régiós szinten elmondható, hogy az elmúlt években elsősorban a tartós bentlakásos és az átmeneti ellátások terén történt fejlődés,

míg az alap- és nappali ellátások terén stagnálás következett be. Jellemző továbbá, hogy az idősellátó-rendszerben mérséklődött az állami szféra dominanciája, egyre markánsabb a civil, a magán- és az egyházi szféra szerepvállalása. Az alapellátások terén általános probléma, hogy a házi segítségnyújtásban és étkeztetésben alkalmazott szakdolgozók száma nem elegendő, valamint nagy a fluktuáció. Bár a tartós bentlakást biztosító intézményrendszer mindhárom megyében többnyire kiépült, működésük súlyos hiányosságokkal, problémákkal terhelt. A legtipikusabb problémák: az akadálymentesítés megoldatlansága; elhelyezési problémák; demens részlegek hiánya; a helyiségek, berendezések állapota, száma nem megfelelő; szakemberhiány.

Fogyatékossgal élő személyek támogatása

A régióban a fogyatékossgal élő személyek ellátása terén az átmeneti elhelyezésben mutatkoznak a legsúlyosabb hiányok. Egyedül Hajdú-Bihar megyében, Debrecenben működik gondozóház – mely vélhetőleg nem tudja kielégíteni a felmerülő igényeket –, a másik két megyében pedig teljesen hiányzik ez az ellátási forma. A bentlakásos intézményi ellátás a legkiépültebb az ellátási formák közül. Ezért a legfőbb cél a már meglévő bentlakásos intézmények modernizációja, a tárgyi feltételek javítása, az akadálymentesítés, férőhelybővítés és a korszerű módszerek alkalmazása. A lakóotthoni ellátás fejlesztésre szorul a régióban. Bár mindhárom megyében működik ez az ellátási forma, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében épült ki: míg Jász-Nagykun-Szolnok megyében 4, Hajdú-Bihar megyében 2, addig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 10 lakóotthon várja a fogyatékossgal élő személyeket.

Szenvedélybetegek segítése

Az egész régióra jellemző, hogy az egyik legellátatlanabb csoportot a szenvedélybetegek és a pszichiátriai betegek alkotják. A nappali és az átmeneti ellátás szinte teljesen hiányzik az Észak-Alföld területén. Egyedül Nyíregyházán működik szenvedélybetegek átmeneti otthona, 40 férőhellyel. A tartós, bentlakásos elhelyezés a legkiépültebb a régió mindhárom megyéjében. A rehabilitáció terén szintén súlyos hiányosságok tapasztalhatók, a lakóotthoni elhelyezés szintén fejlesztésre szorul.

Munkaerőpiacról kiszoruló

Szociális földprogram

E támogatási rendszer a régió mindhárom megyéjében jelen van: az országban az elsők között, modellkísérletként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében indították el, egy évvel később Jász-Nagykun-Szolnok, majd 1995-ben Hajdú-Bihar megyében. Észak-Alföld régió három megyéjében 1997 és 2002 között összesen 104 településen működött a szociális földprogram. Előfordulási gyakoriságuk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legnagyobb, itt található a támogatott települések 70 százaléka.

Az ágazati minisztérium 1997-2002 között 500 819 ezer forintot fordított a szociális földprogramok támogatására a régióban. Ez az országos támogatás 32,8 százaléka. A régiók közül Észak-Magyarország után Észak-Alföld részesült a legtöbb támogatásban. A programban érintett települések számával arányosan a régióban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapta a támogatások 75 százalékát.

Szociális közmunkaprogram

A 2001-ben indított szociális közmunkaprogramban a régióban összesen 193 fő bevonására került sor, ez az országban a programban alkalmazottak 17,8 százaléka. A kedvezményezettek házi gondozói, ápolói feladatokat láttak el szociális intézményeknél. A program befejezésekor 163 fő állt alkalmazásban a megvalósító szervezeteknél.

Hajléktalan személyek ellátása

Észak-Alföld régió mindhárom megyéjében ez a legkialakulatlanabb ellátástípus. A hajléktalan emberek ellátása főként a nappali melegedőkre, az éjjeli menedékhelyekre és az átmeneti szállásokra korlátozódott. Az intézményrendszerből hiányoznak az ápoló-gondozó intézményi férőhelyek és a rehabilitációt biztosító intézmények. Utcai munkát végző szociális munkások nagyon alacsony számban működnek ezen a területen, egy-két megyeszékhelyen biztosított a terepen történő segítségnyújtás a hajléktalan személyek számára, de ezt elsősorban karitatív szervezetek működtetik. Amint erre már érintőlegesen történt utalás, a kistépüléseken egyáltalán nem épült ki hajléktalanságot kezelő intézményrendszer.

A rendelkezésre álló nappali melegedők és átmeneti szállók férőhelyei iránti igény mindhárom megyéjében jóval magasabb, mint amit az intézmények kapacitása elbír.

Innováció a szociális szférában

Módszertani intézmények

A helyzetelemzés készítésekor a régióban tíz módszertani intézmény működött: 1 országos módszertan (földprogramok és falugondnoki ellátás), 1 regionális családsegítő, 1 regionális módszertani bölcsőde, 3 megyei módszertani intézmény, 3 gyermekjóléti módszertani intézmény, 1 regionális adósságkezelés módszertani intézmény pályázati támogatással. Ezen kívül 3 intézmény vesz részt a 2003-ban indult „Módszertani terepintézmények” c. projektben, illetve 4 településen működik Szociális Igazgatási Mintahely.

Szociális felsőoktatás, szakemberképzés, K+F

Észak-Alföld régióban szociális szakemberképzés Debrecenben, Nyíregyházán, Jászberényben és Hajdúböszörményben folyik. A szociális képzéseket tekintve a régiók között – Közép-Magyarország mellett – az élen áll a régió: jelenleg két intézményben képeznek általános szociális munkásokat, egy intézményben szociálpolitikusokat és háromban szociálpedagógusokat.

A 2002-es létszámadatok azt mutatják, hogy az ország összes felsőfokú szociális képzésére beiratkozott hallgatók mintegy 31 százaléka tanult ebben a régióban, a végzettek száma szintén itt a legtöbb, 732 fő, ami az országban a szociális felsőoktatásban diplomát szerzők 39,2 százaléka. Az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő középfokú szociális képzések számát tekintve Közép-Magyarország után a régióban indult a legtöbb (54) ilyen típusú képzés. A legtöbben szociális gondozó és ápoló képzésben vettek részt (877 fő), emellett a mentálhigiénés asszisztens (124 fő) és szociális asszisztens (91 fő) képzésekre iratkoztak be nagyobb számban. Észak-Alföld a régiók között a kutatás-fejlesztés területén az elsők között áll. 2002-ben csak Közép-Magyarországon és Dél-Alföldön működött több kutató-fejlesztő hely, mint ebben a régióban. Az országban lévő kutató-fejlesztő intézmények 10,5 százalékát tartották nyilván a térségben. A régióon belül a kutatási-fejlesztési tevékenység erőteljesen Hajdú-Bihar megyében koncentrálódik. A régióban működő 256 kutató- és fejlesztő hely 66,7 százaléka (171 db) található Hajdú-Bihar megyében. A legkevesebb intézmény Jász-Nagykun-Szolnok megyében található (26 db).

Civil szervezetek, piaci cégek a régió szociális ellátórendszerében

A legtöbb szociális célú civil szervezet, szám szerint 170, Jász-Nagykun-Szolnok megyében található, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 94, Hajdú-Bihar megyében pedig 63 ilyen szervezet működik. Ezek közül a legjellemzőbb mindhárom megyében az alapítványi és egyesületi forma, míg a közalapítványok és közhasznú társaságok száma kevesebb. A civil szervezetek szerepvállalása sokrétű. Részt vesznek a szociális szolgáltatások nyújtásában, az önkormányzatoktól vállalnak át feladatokat ellátási szerződések keretében. A szervezetek közötti kapcsolatokról mindhárom megyében elmondható, hogy széleskörű partnerség még nem alakult ki közöttük, általában egy-egy konkrét projekt, pályázat megvalósításában működnek együtt. Megyénként kialakult egy viszonylag alacsony számú – 10-15 szervezetet magában foglaló – szervezeti kör, melyek könnyen mozgósíthatók, részt vesznek a különböző fórumokon, rendezvényeken, aktív, sikeres pályázók, és párhuzamosan több projektet is működtetnek.

Problémaorientált ellátások, innovatív intézmények

A régióban a módszertani intézmények jelentős innovációs potenciállal rendelkeznek, 26 innovatív programot valósítottak/valósítanak meg; a legtöbbet (tizenegyet) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a legkevesebbet (hetet) Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

A jelentősebb szociális célú civil szervezetek komplex programjai sokoldalú innovációt valósítanak meg, továbbá a régió felsőoktatási intézményeiben folyó kutató/fejlesztő munkának is fontos szerepe van az ellátások megújításában, komplex fejlesztésében.

A régióban kiterjedt – a szakminisztérium által támogatott – szociális válságkezelő programok néhány projektje tovább erősítette az innováció terjedését.